

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
آغاز سخن.....	پنج
پیشگفتار مؤلف.....	۱
شعر چیست؟.....	۵
عناصر شعر.....	۶
۱. بیت.....	۷
۲. وزن.....	۷
۳. قافیه.....	۸
۴. ردیف.....	۸
۵. تَخْلُص.....	۹
۶. قالب.....	۹
تجزیه و تحلیل شعر.....	۱۱
انواع شعر از نظر قالب.....	۱۵
مفردات (فرد، مفرد، تک بیت).....	۱۵
دویتی / ترانه.....	۲۱
رباعی.....	۲۹
قطعه.....	۳۷
غزل (چامه، سرود، نغمه).....	۴۵
قصیده (چکامه).....	۵۹
مثنوی (دوگانی، مزدوج).....	۷۱
مُسَمَّط.....	۸۷
ترجیع بند و ترکیب بند.....	۹۵
مستزاد.....	۱۱۳
بحر طویل.....	۱۱۹

صفحه	عنوان
۱۲۳	قالبهای شعر معاصر ایران
۱۲۳	قالبهای شعر سنت گرای معاصر
۱۲۵	تصنیف
۱۳۱	چهار پاره
۱۴۱	قالبهای شعر نو گرای معاصر
۱۴۱	قالب مسمط - ترکیب نو
۱۴۷	قالب نیمایی (آزاد)
۱۶۳	شعر سپید (بی وزن)
۱۸۳	شعر حجم گرا
۱۸۶	منابع و مآخذ

آغاز سخن

گسترش و تقویت آموزش زبان و ادبیات فارسی در خارج از کشور، نیازمند حمایت‌های جدی دست‌اندرکاران و متخصصان زبان و ادبیات فارسی در داخل و خارج کشور است. از جمله برنامه‌هایی که سالهاست به همین منظور به اجرا در می‌آید، برگزاری دوره‌های دانش‌افزایی برای استادان، دانشجویان، محققان و مترجمان زبان و ادبیات فارسی غیر ایرانی است. برگزاری این دوره‌ها سبب شده است هر سال چند صد نفر استاد و دانشجو به ایران سفر کنند و صدها فارسی‌آموز و ایرانشناس نیز در خارج از کشور در دوره‌های مشابه شرکت نمایند؛ اما چون تاکنون برای این دوره‌ها کتابهای مناسب تخصصی تهیه نشده، گاهی سبب شده است برگزارکنندگان دوره‌های مذکور، در ارائه محتوا و منابع درسی مناسب، با مشکل مواجه گردند.

به همین منظور، «شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی» به عنوان سیاستگذار اصلی، و «مرکز گسترش زبان و ادبیات فارسی» در جایگاه مجری این سیاستها در خارج از کشور، و «سمت» به منزله متولی تهیه و تدوین کتابهای علوم انسانی برای دانشگاهها، و «انجمن علمی زبان و ادبیات فارسی» ایران در جایگاه مجمع استادان و متخصصان این رشته، در جلسه مشترکی تصمیم گرفتند با همکاری یکدیگر و همراهی استادان با تجربه و متخصص - که بارها در این دوره‌ها تدریس کرده بودند - کتابهای درسی مناسبی را زیر نظر شورایی از افراد صاحب نظر و باتجربه، تهیه و چاپ کنند.

اعضای ثابت این شورا را آقایان دکتر احمد احمدی، دکتر عباسعلی وفایی، دکتر غلامحسین غلامحسین‌زاده، دکتر حامد صدقی، دکتر طه مرقاتی، دکتر محمدرضا

سعیدی و دکتر زهرا ابوالحسنی تشکیل می‌دادند، و در هر جلسه با توجه به نوع موضوع بحث، از دو تا چهار نفر استاد صاحب نظر و متخصص دیگر نیز دعوت می‌شد و این غیر از داورانی بود که به صورت غیر حضوری طرحها و متون تهیه شده را بررسی و درباره آنها اظهار نظر می‌کردند.

مدیریت این شورا و نظارت علمی و اجرایی بر روند کارها بر عهده دکتر غلامحسین غلامحسین‌زاده رئیس انجمن علمی زبان و ادبیات فارسی بود، و دکتر احمد احمدی در جایگاه رئیس سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت) به اتفاق سایر مشاوران و همکارانشان، و همچنین دکتر عباسعلی وفایی به عنوان دبیر شورای گسترش و استاد زبان و ادبیات فارسی، برچگونگی پیشرفت همه امور وقوف کامل داشتند و از تمام مراحل آن حمایت جدی می‌کردند تا به تدریج کارها به سرانجام رسید.

اکنون متولیان یاد شده با کمال تواضع و احترام این کتاب را - که یکی از مجموعه همین آثار است - به پیشگاه استادان و دانشجویان ارجمند تقدیم می‌دارند و امید دارند که خوانندگان گرامی، با یادآوری کاستیهای کتاب و ارائه پیشنهادهاى خود، زمینه اصلاح و تکمیل آن را در چاپهای بعدی فراهم سازند.

«شورای گسترش» و «مرکز گسترش» و «انجمن علمی»
زبان و ادبیات فارسی و «سمت»

پیشگفتار مؤلف

شعر فارسی گنجینهٔ پر بار ذوق و شور و شوق و شیدایی و ابراز عواطف لطیف و احساسات عمیق انسانی، و به طور کلی آینهٔ تمام‌نمای خُلقیات ایرانیان در طول تاریخ است.

شاید کمتر ملتی را در جهان بتوان معرفی کرد که این همه به شعر و طنز و لطیفه و ضرب‌المثل و ترزبانی و حاضر جوابی مسلط باشد. تعداد بی‌شمار شاعران در طول تاریخ ادبی ایران و حضور شعر در خلوت و جلوت ایرانیان، دلیل این مدعاست. در هر جای ایران و در هر زمان، می‌شود حضور شعر را احساس کرد. در محافل جشن و سرور و مجالس عزا و مصیبت، در اغلب مناسبت‌های ملی و مذهبی، در بیشتر مکان‌های تفریحی و زیارتی، در روی بسیاری از اشیای زینتی و ابزار بزم و رزم، در بین طبقات مختلفی از مردم چون مداحان، مناقب خوانان، مُطربان، دوره‌گردها، درویشان، مُتکدیان، مَعرکه‌گیران، قصه‌پردازان، و در معماریها، گچ‌بریها، مُنبت‌کاریها، تابلوفرشها، قالیچه‌ها، طراز سرپرده‌ها و حتی روی ظروف غذا و نوشیدنی و امثال اینها، شعر جایگاه ویژه دارد.

شعر با زندگی مردم ایران عجین شده است؛ ایرانی اگر شاعر نباشد و شعری نسروده باشد، بدون تردید تعداد متنوع و متعددی شعر از شاعران برجستهٔ ایران زمین در حافظه دارد؛ زیرا ایرانی با شعر می‌اندیشد، استدلال می‌کند، سخن می‌گوید، ابراز شادی می‌کند و غم و اندوهش را ابراز می‌دارد.

به طور مسلم در میان چنین ملتی، دیوان و دفتر و مجموعه شعرهای فراوانی یافت می‌شود. گلچین منتخبی از این همه مواریث ادبی، اگر غیرممکن نباشد، بسیار مشکل است؛ بویژه اگر اهداف و انگیزه‌های خاص، محدودیتهایی بر شیوه انتخاب تحمیل کند.

روش ما در این کتاب

این کتاب به منظور تهیه متنی آموزشی برای زبان آموزان و دانشجویان غیرایرانی کرسیهای زبان و ادبیات فارسی خارج از کشور و دوره‌های دانش‌افزایی استادان و دانشجویان غیر ایرانی تهیه شده است. با توجه به جنبه آموزشی کتاب کوشیده‌ایم براساس تقسیم‌بندی شعر فارسی براساس قالب - از کوتاه‌ترین تا بلندترین قالبهای شعر - نمونه‌هایی را معرفی و تحلیل کنیم. در این کتاب به آثار شعری نزدیک به هفتاد شاعر اشاره شده است. ذکر این نکته ضروری است که نقل شعر این هفتاد شاعر، به معنی انتخاب و معرفی بهترین شاعران فارسی‌سرای ایران نیست. یکی از ملاکهای انتخاب، سادگی، جذابیت و تنوع موضوعی شعرها بوده است. در تحلیل شعرها، در ابتدا به جزئیات بیشتری پرداخته؛ اما بتدریج از حجم تحلیلها کاسته‌ایم. کوشش شده بیشتر واژه‌های ناآشنا برای بعضی فارسی‌آموزان، معنی شود و پاره‌ای نکات ادبی تبیین گردد. برخی آرایه‌های ادبی - در حد اختصار - آورده شده است. شماره‌های داخل دو کمان () بیانگر این است که شخصیت مورد نظر در قسمت «یاموزیم» معرفی شده است. شماره‌های بدون دو کمان، بیانگر توضیح بیشتر مطلب در پی نوشت است. به منظور یادآوری و تحرک ذهنی مخاطبان، تعدادی تمرین و پرسش در پایان هر مدخل مطرح شده است که پاسخ اغلب آنها از خواندن متن و شعر قابل استنباط است. به دلیل رعایت اختصار، در توضیح و تبیین ابیات، به وزن و بحر عروضی ابیات، ردیف و قافیه، نکات دستوری و بلاغی و بسیاری از علوم و فنون شعر اشاره نشده است. در صورت علاقه و تمایل مخاطب برای تبیین ابیات از دیدگاه وزن و بحر عروضی و نکات دستوری و بلاغی، می‌توان به کتابهای تخصصی هر یک از علوم ادبی مراجعه کرد.

شایسته است از آقایان دکتر غلامحسین غلامحسین‌زاده رئیس انجمن علمی زبان و ادبیات فارسی، و دکتر عباس وفایی دبیر شورای گسترش زبان فارسی به جهت پیشنهاد موضوع این کتاب تشکر کنم. آقای دکتر غلامحسین‌زاده و دکتر سعید بزرگ بیگدلی متن تهیه شده را از نظر گذراندند و نکته‌های سودمندی در بهبود کتاب متذکر شدند؛ آقای سید علی قاسم‌زاده دانشجوی دکتری زبان و ادبیات

فارسی نیز ضمن مطالعه متن، با یادآوری نکاتی، نگارنده را مرهون لطف خود قرار دادند، سرکار خانم زینب نورپور جویباری حروفچینی و صفحه‌آرایی متن را عهده‌دار بودند که بر خود لازم می‌دانم از همه آنان صمیمانه سپاسگزاری کنم. امید است با راهنمایی و اظهارنظر و سماحت طبع اهل ادب، با تذکر کاستیها، در چاپهای بعدی نقایص احتمالی مرتفع گردد. و در نهایت «آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین»

ناصر نیکوبخت

تابستان ۱۳۸۹